

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ІСНУЮЧИХ МЕТОДИК ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуті існуючі підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства, проаналізовано їх переваги та недоліки, сформульовано принципи розробки методики інтегральної оцінки рівня ЕБП.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, індикатори, критерії, індикаторний підхід, ресурсно-функціональний підхід, програмно-цільовий підхід.

В статье рассмотрены существующие подходы к оценке уровня экономической безопасности предприятия, проанализированы их преимущества и недостатки, сформулированы принципы разработки методики интегральной оценки уровня ЕБП.

Ключевые слова: экономическая безопасность предприятия, индикаторы, критерии, индикаторный подход, ресурсно-функциональный подход, программно-целевой подход.

Summary in the article deals with current approaches to evaluation of economic security of enterprise, analyzed their advantages and disadvantages, formulate the principles of developing methods of integrate evaluation of economic security of enterprise.

Key words: economic security of enterprise, indicators, criteria, indicator approach, resource-functional approach, program-target approach.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасній економіці, підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання. Держава регулює відносини між різними суб'єктами господарювання, контролює, але не втручається в організацію їх діяльності. Саме таким чином будь-яке підприємство реалізує своє право на свободу вибору. Це стосується постановки і вирішення всіх задач, які пов'язані з функціонуванням даного суб'єкта господарювання на ринку. За таких умов для вітчизняних підприємств актуальними є питання організації умов для безпечного функціонування. Безпека підприємства – це сукупність умов функціонування господарюючого суб'єкта, при яких забезпечується досягнення цілей його діяльності. Стан економічної безпеки підприємства (ЕБП) – сукупність стабільних значень змінних параметрів об'єкта – чинників зовнішніх і внутрішніх, що забезпечують визначені вище умови функціонування підприємства. Стан своєї безпеки повинен контролювати сам господарюючий суб'єкт, тобто, забезпечення безпеки суб'єкта – це створення цілком певних умов, за яких би реалізовувалися його інтереси і здійснювалися поставлені ним цілі функціонування власними силами.

Рівень ЕБП – ступінь досягнення безпечних умов функціонування, сьогодні є одним із важливих чинників його ефективного функціонування. Економічна безпека компанії залежить як від внутрішніх, так і від зовнішніх чинників. Внутрішні аспекти безпеки мають, в основному, фінансово-економічну природу, а зовнішні – політичну, екологічну, юридичну тощо.

Саме тому спостерігається підвищена увага науковців і практиків різних галузей знань до тематики ризику і безпеки бізнесу.

Огляд останніх публікацій. Питанням аналізу рівня ЕБП присвячені наукові публікації таких вчених, як Олейников Є. [14], Сухорукова Т. [9], Ковальов Д. [8-9], Плетникова І. [8], Ревчук Н. [11], Ілляшенко С. [6], Клебанова Т. [7], Сергієнко Є. [7], Козаченко Г. В. [10], Пономарьов В. [10], Ляшенко А. [8], Бендіков М. А. [2] та ін. Результатами їх досліджень є розробка понятійного апарату теорії економічної безпеки, визначення основних функціональних складових економічної безпеки підприємства, класифікація загроз, обґрунтування підходів до оцінки рівня ЕБП та ін.

Формулювання раніше не вирішеної частини загальної проблеми. Незважаючи на широке коло досліджень у галузі економічної безпеки підприємств, існує ряд проблемних питань, які потребують вирішення. Зокрема, відкритим залишається питання повної достовірної оцінки ЕБП.

Метою даної статті є аналіз існуючих підходів до оцінки рівня ЕБП, виявлення їх переваг та недоліків, на основі сформульованих висновків визначення принципів розробки методики інтегральної оцінки рівня економічної безпеки підприємства.

Основний текст дослідження. Поняття ЕБП є комплексним і торкається всіх функціональних областей діяльності підприємства, а її забезпечення – процес безперервний і системний. Отже, варто говорити про систему економічної безпеки підприємства.

Як будь-яка система, система ЕБП вимагає постійного самотестування і оновлення. З цією метою необхідно здійснювати моніторинг основних параметрів, має бути створений алгоритм «раннього попередження» негативних процесів з точки зору критеріїв економічної безпеки.

Діагностування стану ЕБП є складним завданням. Це зумовлено рядом досі невирішених питань теоретичного і концептуального характеру, таких як неоднозначне розуміння поняття категорії «економічна безпека підприємства», розробка єдиної науково обґрунтованої класифікації загроз економічній безпеці на макрорівні, розробка чітких і повних алгоритмів створення і функціонування системи економічної безпеки на підприємстві, основу якої мають складати методики оцінки рівня, науково обґрунтовані принципи та відпрацьований механізм управління станом ЕБП.

Для характеристики стану ЕБП необхідним є проведення якісного і кількісного його аналізу. Від цього залежить своєчасність заходів протистояння загрозам і небезпекам, спрямованим на збереження стабільної та прибуткової роботи суб'єктів господарювання, забезпечення захисту інтересів як власників, так і всього колективу підприємства та, в кінцевому рахунку, безпеки держави в загальному.

Якісний аналіз стану ЕБП передує кількісному і полягає в класифікації всіх можливих загроз діяльності підприємства, чинників, що їх зумовлюють, прогнозуванні можливих негативних наслідків реалізації цих загроз, визначенні шляхів зниження їх рівня.

Для більш повної характеристики стану ЕБП необхідний також кількісний аналіз. Результати кількісної оцінки дозволятимуть порівнювати рівні ЕБП в часі та просторі, аналізувати тенденцію їх зміни, кількісно вимірювати вплив різних чинників на рівень ЕБП та причинно-наслідкові зв'язки між визначеними чинниками та рівнем ЕБП, між рівнем ЕБП та результативними показниками діяльності підприємства.

Але для оцінки рівня економічної безпеки необхідний відповідний інструментарій.

Багаторівневий характер взаємодії підприємств із господарюючими суб'єктами зумовлює широкий діапазон підходів до оцінки ЕБП. У сучасній науковій літературі пропонується значна кількість різних моделей та методів оцінки стану ЕБП: від загальнонаукових до авторських методик та пропозицій. Складність проблеми полягає у відкритості та реактивності підприємства як системи, що генерує та поставляє інформацію у внутрішнє та зовнішнє середовище.

Наявність різних підходів зумовлює потребу та доцільність їх системної класифікації і узагальнення з метою встановлення переваг та недоліків, а в подальшому – їх вдосконалення або на їх основі – розробки більш комплексних та достовірних методик.

Аналіз та співставлення підходів та методик оцінки рівня ЕБП дозволяє стверджувати, що вони суттєво різняться.

За результатами дослідження, виділяють такі основні підходи до оцінки рівня ЕБП :

- індикаторний;
- ресурсно-функціональний;
- програмно-цільовий.

У Сучасному економічному словнику індикатор (від лат. *indico* – вказую) визначається як орієнтуючий економічний показник, вимірник, що дозволяє певною мірою передбачити, в якому напрямку слід очікувати розвиток економічних процесів. Індикаторний підхід до оцінки ЕБП розглядається в працях учених Ковальова Д. О., Сухорукова Т. І., Тамбовцева В. Л., Барановського О. М., Бендикова М. А., Ігнат'євої І. А. В даному випадку, при оцінці рівня ЕБП використовуються показники-індикатори – порогові значення показників, які характеризують діяльність підприємств у різних функціональних галузях, що відповідають певному рівню економічної безпеки. Рівень ЕБП встановлюється за результатами порівняння фактичних показників діяльності суб'єкта господарювання з індикаторними [2; 5; 13].

Індикатори використовуються для побудови системи кількісних і якісних показників ЕБП. Відповідно до фактичних значень показників і величини порогових значень індикаторів ЕБП стан цього підприємства можна характеризувати як:

- нормальний, коли індикатори економічної безпеки знаходяться в межах порогових значень;
- передкризовий, коли перевищуються порогові значення хоч би одного з індикаторів;
- кризовий, коли перевищується бар'єрне значення більшості індикаторів економічної безпеки;
- критичний, коли порушуються усі (чи майже всі) бар'єри як основні так і другорядні.

Індикаторний підхід оцінки ЕБП дозволяє все сторонньо оцінити рівень ЕБП, оскільки оцінюються якщо не всі (що залежить від системи показників), то основні сторони діяльності підприємства. Порівняння фактичних значень індикаторів з пороговими дозволяє прослідкувати динаміку як самих показників, так і рівня ЕБП.

Проте, для даного підходу оцінки ЕБП дискусійними є питання щодо методичної бази визначення індикаторів, які враховують особливості діяльності підприємства, динаміку зовнішнього оточення суб'єкта дослідження тощо, складу показників-індикаторів, визначення для них порогових значень. У результаті, при недостатньо точному встановленні кількісних значень індикаторів, неправильно може бути витлумачений і рівень економічної безпеки, що в свою чергу може призвести до неадекватних управлінських рішень у сфері забезпечення відповідного рівня економічної безпеки.

Ресурсно-функціональний підхід передбачає проведення оцінки економічної безпеки за рівнем стану складових ЕБП, тобто шляхом оцінювання ефективності використання ресурсів підприємства [13]. Даний підхід розглядається в роботах Олейнікова Є. О., Ілляшенко С. М., Ареф'євої Є. І., Попович П. Н. При використанні даного підходу, оцінка рівня економічної безпеки підприємства отожднюється з аналізом стану його фінансово-господарської діяльності.

Наприклад, Олейніков Є. розглядає сукупність процесів, що протікають в організації з усіма взаємозв'язками, які складають єдину неподільну групу з точки зору їх функціональної ролі в забезпеченні економічної безпеки підприємства. Ним

виділено сім функціональних складових економічної безпеки: інтелектуально-кадрова, фінансова, техніко-технологічна, політико-правова, екологічна, інформаційна, силова. Перелік складових ЕБП може відрізнитися від наведеного, залежно від думки авторів.

До основних переваг даного підходу відносять його всеосяжний, комплексний характер, оскільки при цьому вивчаються основні процеси, що впливають на рівень забезпечення ЕБП (Козаченко А. В., Поньомарьов В. П., Ляшенко А. Н.). При цьому, ЕБП розглядається надто детально і ототожнюється з самою діяльністю підприємства.

Програмно-цільовий підхід базується на інтегруванні показників, які визначають на рівень економічної безпеки підприємства. Значну увагу при використанні цього підходу приділяється відбору показників та визначенню методів їх інтегрування [3].

Наприклад, Євдокимов Ф. І., Федорова Н. В. пропонують використовувати сукупний показник ЕБП:

$$СКЕБ = \sum_{i=1}^n K_i d_i,$$

де K_i – значення функціональних критеріїв ЕБП (фінансової, технологічної та ін. складових); d_i – їх значущість.

Головним недоліком описаного методу є значний вплив суб'єктивного фактора, тобто значний вплив думки експертів.

У роботах Ковальова Д. І. та Плетнікової І. П. пропонується рівень ЕБП визначати як функцію багатьох змінних – показників діяльності підприємства:

$$P_{ЕБП} = \sum_{i=1}^n \alpha_i f(x_i),$$

де $f(x_i) = f(x_i - x_{кр})$ – локальна функція залежності рівня ЕБ від значення i -го показника діяльності підприємства x_i , яка не є лінійною, частіше виражається експоненційною залежністю; $x_{кр}$ – порогове значення показника; α – рівень значимості i -го показника, що визначається пропорційно середнім відсоткам функції $f(x_i)$ при зміні аргументу x_i на 1 %.

Підхід заснований на твердженні, що вплив усіх чинників, як внутрішніх так і зовнішніх, на економічну безпеку проявляється в зміні показників його діяльності. В даному випадку не визначені види локальних функцій, що не дозволяє зрозуміти алгоритм їх розрахунку.

Реверчук Н. Й. використовує для оцінки рівня економічної безпеки комплексний показник безпеки, який розраховується на основі бальних оцінок показників техніко-технологічної, фінансової, кадрової, екологічної, інформаційної, політико-правової, силової та ринкової безпеки.

Пропонуються й інші варіанти вибору сукупного чи інтегрального критерію ЕБП.

Окрім того, можна виділити фінансовий підхід до оцінки ЕБП, який розглядається в працях Кизима М. А., Забродського В. А., Зінченко В. М., Бакаєва О. О., Козаченко Г. В., Ляшенко О. М., оскільки основна увага приділяється фінансовому стану у визначенні рівня ЕБП. У якості критерію пропонується використовувати чистий прибуток,

яким підприємство може розпоряджатися на свій розсуд [4; 11]. Даний підхід характеризується найбільшою критикою, оскільки досить опосередковано характеризує рівень ЕБП. Безперечно, прибуток – суть інтересів підприємства, він є результатом, який відображає сукупні зусилля щодо створення безпечних умов функціонування, тобто таких, які й дозволяються задоволення інтересів.

Як окремий підхід до оцінки рівня ЕБП можна розглядати використання показників рентабельності (Гусев В. С. та Дьомін В. І.). Автори даного підходу вважають найбільш значущими показники рентабельності активів, власних засобів та реалізації продукції.

В аналізі ЕБП також пропонується рядом дослідників – Білик М. Д., Касаткін Г. І., Лігоненко Л. О., використовувати багатомірні статистичні моделі для оцінки ризику банкрутства. Методи прогнозування банкрутства зводяться переважно до виявлення симптомів фінансової кризи підприємства, тому значно обмежують сутність досліджуваного поняття.

Розглянуті основні підходи до оцінки рівня ЕБП мають ряд спільних недоліків. У кожному випадку мова йде про сукупність показників діяльності підприємства, склад якої визначається неоднозначно і для конкретних методик недостатньо обґрунтований. В конкретних методиках оцінки ЕБП, які спираються на визначені підходи, сукупність показників досить значна, але вочевидь охоплює не всі сторони діяльності. До недоліків можна віднести і відсутність конкретних методик оцінки показників, особливо таких, що в межах економічного і фінансового аналізу не обчислюються. В методиках розрахунків показників використовуються критичні чи порогові значення, методики визначення яких мають бути обґрунтовані. В багатьох випадках потрібно вирішувати питання градації рівнів ЕБП від величини відхилень фактичних і порогових значень показників. Усі досліджені методики досить трудомісткі, для їх застосування необхідно володіти великим обсягом статистичних даних. Наявність необхідної для оцінки ЕБП інформації також складає проблему, оскільки для обчислення більшості економічних і фінансових показників дані можна отримати з типової або спеціалізованої статистичної звітності, але залишається група показників (це стосується, наприклад, ресурсно-функціонального підходу), для обчислення яких потрібна додаткова інформація. Часто опрацьована інформація носить суперечливий характер або дублюється, оскільки базується на використанні різних джерел.

Очевидним є недостатньо обґрунтовані методики, які дозволяють аналізувати причинно-наслідкові зв'язки. Результати такого аналізу дозволили б більш ефективно планувати заходи щодо підвищення рівня ЕБП та зниження загроз діяльності підприємства.

У межах кожного підходу використовуються різні методи оцінки ЕБП.

По-перше, це моніторинг основних мікро-економічних показників і порівняння їх з пороговими значеннями – не нижче середньосвітових для здобуття чисельних характеристик. У межах кожного

з існуючих підходів оцінки рівня ЕБП на сьогодні використовується даний метод. Окрім того, використовуються методи комплексної оцінки економічного потенціалу підприємства – оцінка конкурентного статусу фірми, інтегральна оцінка додержання інтересів компанії, SWOT-аналіз та ін.; структурно-аналітичні методи (моделювання, ієрархічна декомпозиція, морфологічний аналіз, матричний метод, мережевий аналіз, побудова семантичного диференціала, побудова профілю середовища, складання сценаріїв).

Для визначення залежностей між економічними показниками використовуються методи екстраполяції – екстраполяція параметричних залежностей, екстраполяція тимчасових тенденцій. Основною умовою використання методу екстраполяції є відносно стабільний розвиток підприємства, адже висновки про значення прогнозних показників у майбутніх періодах робляться на основі вивчення їх динаміки у попередніх періодах. Даний метод є неактуальним для застосування, оскільки розвиток багатьох підприємств характеризується нестабільністю та суттєвим коливанням фінансових показників. У доповнення до нього варто назвати методи аналізу динаміки основних мікроекономічних показників та тенденції розвитку мікроекономічних явищ для встановлення відповідних закономірностей.

Методи розпізнавання образів і кластеризації використовуються як для якісного аналізу ЕБП так і для кількісного.

Методи аналізу і обробки сценаріїв призначені для прогнозування різних варіантів розвитку ситуації, методи оптимізації – для вибору варіанту, за якого досягається найбільш бажаний результат, теоретико-ігрові методи – для визначення варіантів розвитку підприємства у непередбачуваному зовнішньому середовищі.

Теорія штучних нейронних мереж базується на моделюванні нелінійних залежностей при вирішенні задач комплексної оцінки рівня ЕБП. Цей метод є досить складним у використанні, що в даному випадку можна віднести до його недоліків.

Доцільним буде використання групи методів комплексної оцінки загроз, які передбачають оцінку ризиків підприємства та виявлення загроз, що, проте, не завжди пов'язано з аналізом рівня ЕБП. Дане питання вимагає подальшого допрацювання.

Методи оптимізації для здобуття чисельних характеристик критеріїв, за якими можна вибрати кращий варіант.

При вирішенні питання про множину індикаторів, показників функціональних складових безпеки, значущості показників тощо застосовується метод експертних оцінок (опитування, експертні комісії, складання аналітичних доповідних записок, «мозкова атака», «Делфі»), оскільки іншого підходу до вирішення даних питань не існує. Даний метод дозволяє вирішувати багато питань, де простий підрахунок не можливий, але його основні недоліки – недостатня кваліфікація спеціалістів та суб'єктивізм при прийнятті рішень. При правильній організації процедури його застосування рівень цих недоліків знижується до мінімуму.

Методи теорії нечітких множин, які, як і метод експертних оцінок, слугують для опису кількісних і якісних характеристик досліджуваних процесів. Зокрема, доцільно використовувати підхід, заснований на теорії нечітких множин, у ситуаціях, коли експерти не можуть зробити висновки про рівень показників. Застосування даного методу до оцінки ЕБП також вимагає подальшої розробки та наукового обґрунтування.

Отже, в практиці економічного аналізу існує потужний інструментарій, який дозволяє здійснити всесторонній аналіз рівня ЕБП, хоча досліджувана категорія є складною і всеохоплюючою. Тому дозволимо собі не погодитись з думкою, що неможливо встановити достовірну оцінку сукупного критерію стану економічної безпеки підприємства (Бандурка О., Духов В., Петрова К. [1]), бо «як неможливо визначити різні споживчі вартості однією математичною величиною, так і показники економічної безпеки згідно з різними критеріями неможливо знести до однієї цифри».

Допускаємо, що інтегральна оцінка рівня ЕБП має виражатися мінімальною множиною обґрунтованих критеріїв, які характеризуватимуть всі основні сторони діяльності підприємства і відобразатимуть первинну мету економічної системи на основі доступної, але вичерпної інформації, відносно незалежними один від одного, будуть проранжованими стосовно чутливості до зміни чинників ЕБ та управлінських рішень, порівняними у просторі та часі, відомими алгоритмами розрахунку.

Висновки й перспективи подальших наукових пошуків. Головна мета системи ЕБП полягає в тому, щоб гарантувати його стабільне максимально ефективне функціонування і високий потенціал розвитку в майбутньому.

Стратегія економічної безпеки, формулюючи цілі і вказуючи об'єкти стратегії, повинна включати характеристику зовнішніх і внутрішніх загроз; визначення критеріїв і параметрів (порогових значень) показників, що характеризують інтереси підприємства і відповідають вимогам його економічної безпеки; розробку економічної політики, що включає механізми обліку чинників, що впливають на стан економічної безпеки; напрямдіяльності з реалізації стратегії.

Дослідження основних підходів до оцінки рівня ЕБП дозволяє стверджувати, що кожна із розглянутих нами методик має певні обмеження, у використанні, а тому не дає можливості повно і точно визначити існуюче становище у якому знаходиться те чи інше підприємство.

Найбільшого поширення набули індикаторний та ресурсно-функціональний підходи до оцінки рівня ЕБП. При цьому, оцінювання економічної безпеки зводиться до оцінки якості діяльності підприємства на основі порівняння значення показників, досягнутих до деякого фіксованого моменту часу зі значеннями попередніх моментів або критичних.

Питання розробки методики комплексної і всебічної оцінки рівня економічної безпеки підприємства залишається відкритим і потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка О. М. Основи економічної безпеки / О. М. Бандурка, В. Є. Духов, К. Я. Петрова, І. М. Червяков. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.
2. Бендиков М. А. Экономическая безопасность промышленного предприятия в условиях кризисного развития / М. А. Бендиков // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 2. – С. 17–29.
3. Довбня С. Б. Діагностика рівня економічної безпеки підприємства / С. Б. Довбня, Н. Ю. Гічова // Фінанси України. – 2008. – № 4. – С. 88–97.
4. Забродский В. Теоретические основы оценки экономической безопасности отрасли и фирмы / В. Забродский, Н. Капустин // Бизнес-информ. – 1999. – № 15–16. – С. 35–37.
5. Илларионов А. Критерии экономической безопасности / А. Илларионов // Вопросы экономики. – 1998. – № 10. – С. 45
6. Ілляшенко С. М. Економічний ризик / С. М. Ілляшенко. – К., 2004. – 220 с.
7. Клебанова Т. С. Моделі оцінки, аналізу та прогнозування економічної безпеки підприємства / Т. С. Клебанова, Є. А. Сергієнко // Бізнес Інформ. – 2006. – № 8. – С. 65–72.
8. Ковальов Д. Кількісна оцінка рівня економічної безпеки підприємства / Д. Ковальов, І. Плетникова // Економіка України. – 2001. – № 4. – С. 35–40.
9. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 1998. – № 10. – С. 48–51.
10. Козаченко Г. В. Экономическая безопасность предприятия : сущность и механизм обеспечения : [монографія] / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарев, А. Н. Ляшенко. – К. : Либра, 2003. – 280 с.
11. Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур : [монографія] / Н. Й. Реверчук. – Львів : ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.
12. Подлужна Н. Управління економічною безпекою як засіб підвищення ефективності промислового виробництва / Н. Подлужна // Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины: Сб. научн. Тр. / НАН Украины. Ин-т экономики промышленности; Редкол. : Поклонский Ф. Е. (отв. ред.) и др. – Донецк, 2000. – Т. 2. – С. 43–54.
13. Тамбовцев В. Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура проблемы / В. Л. Тамбовцев // Вестн. Моск.ун-та. – сер. 6. Экономика. 1995. – № 3. – С. 3.
14. Экономическая и национальная безопасность : [учебник] / под ред. Е. А. Олейникова. – М. : Издательство «Екзамен», 2004. – 768 с.

Рецензенти : Казарезов А. Я., д.т.н., професор;
Верланов Ю. Ю., к.е.н., професор

© Марущак С. М., 2010

Надійшла до редакції 01.06.2010 р.